

ДОЛЯ ПОСТУПИЛАСЯ*

Треба мати неабияку сміливість, щоб у наш час звернутися до фразеології, добре розробленої в численних фундаментальних працях. Важливим у таких умовах є не тільки не загубитися в науковій літературі, не скотитися до чужих ідей, а й виробити власний погляд на, здавалося б, найстабільніші мовні одиниці. Доктор філологічних наук Наталія Венжинович осучаснила традиційну фраземіку тим, що розглянула її в руслі когнітивної лінгвістики. Робота виконана на великому за обсягом фраземному матеріалі української мови з принагідним залученням відповідного матеріалу англійської (як віддаленоспорідненої) та російської мови (близькоспорідненої) мов (усього – близько 25 тисяч фразеовживань).

Монографія має чітку структуру: перелік умовних скорочень, передмова, п'ять розділів

основної частини, висновки, список використаної літератури, список лексикографічних джерел, список джерел ілюстративного матеріалу, список опублікованих праць авторки монографії. У «Передмові» подано загальні відомості про сучасний стан вивчення фраземіки, обґрунтовано вибір теми, її актуальність, сформульовано мету, завдання, названо методи, окреслено новизну, теоретичну та практичну цінність роботи. Актуальність монографії зумовлена антропоцентричним спрямуванням на мовну особистість у проекції на культуру народу, звичаї, традиції, обряди, вірування. Серед основних завдань: систематизувати теоретичні здобутки в галузі когнітології та лінгвокультурології й застосувати їхні положення до наукової інтерпретації ключових понять монографії; розкрити когнітивні процеси, що пов'язують денотативні значення з конотативними; з'ясувати їх асоціативні, психолінгвістичні основи; описати етнолінгвістичні, лінгвокультурологічні, лінгвокраїнознавчі особливості

*Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології: монографія. Ужгород: ФОП Сабов А.М. 2018. 463 с.

фраземного складу української мови. Теоретичне значення роботи визначається вагомих внеском у розвиток лінгвокультурологічних та когнітивних студій. Практична цінність зумовлена можливістю використання основних положень монографії при викладанні курсів із фразеології, стилістики, спецкурсів із когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, зіставної фраземіки. Не забула авторка в «Передмові» висловити подяку своїм наставникам, консультантам, рецензентам, колегам з УжНУ та Інституту української мови НАН України.

У процесі опису та аналізу фраземного багатства української мови Н. Ф. Венжинович спирається на фундаментальні праці українських та зарубіжних учених, а також на новітні роботи, у яких представлені найсучасніші погляди на природу досліджуваних явищ. Концепція монографії побудована переважно на нових лінгвістичних теоріях. У першому розділі «*Когнітивні аспекти лінгвоконцептуального вивчення фразеологічних одиниць*» описано основні проблеми дослідження ідіоматики в сучасній лінгвістиці. Приваблює ретельний аналіз дискусійних моментів, які до цього часу неоднозначно пояснюються вченими: фразеологічне значення, різниця між фразеологічною метафорою і літературною, семантична основа експресивності, відсутність однозначної типології сем, денотативне значення фразем тощо. У розділі також окреслено предмет і завдання когнітивної лінгвістики з проєкцією на процеси, що відбуваються при утворенні фразеологічного значення. Охарактеризовано найважливіші погляди сучасних українських та зарубіжних лінгвістів на природу концепту. Описано співвідношення концептуальних і мовних репрезентацій у когнітивній семантиці, розглянуто концептуальну, етнічну та фразеологічну картину світу як похідні етнічних менталітетів. Предметом уваги дослідниці стало значення фразеологічної одиниці як частини змістового обсягу концепту, а також номінативна функція фразеологічних одиниць. У цій новітній царині знань фразеології найбільше зроблено в русистичі та германістичі. В україністичі ж дослідження такого типу, як стверджує сама авторка, лише набирають обертів. Розділ приваблює повнотою інформації, аналізом наукової літератури. Важко, однак, погодитися з Наталією Венжинович у тому, що «класифікаційно-системний підхід до вивчення фразеологічного значення мови вичерпав себе, а ізоляція фразеології від інших лінгвістичних дисциплін звужує її теоретичний простір». Якщо, наприклад, звернутися до діалектної фраземіки, яка ще не зібрана й не описана вповні, то тут ефективним буде саме *класифікаційно-системний* підхід. Інша річ, що до роботи самої авторки його застосувати було б складно.

Суть другого розділу «*Теоретичні засади когнітивного та лінгвокультурологічного аналізу фразем української літературної мови*» в цілому можна охарактеризувати як перехід від традиційного уявлення про фраземи до глибинного розуміння мовних явищ, пов'язаного зі світом носіїв мови. Охарактеризовано також концептуальний аналіз

як один із основних методів когнітивної лінгвістики, виокремлено основні його складники; описано основні етапи лінгвокультурологічного та етнопсихологічного дослідження ідіоматики. Акцентована увага на проблемі вивчення фразеології української мови на фоні близько- та віддаленоспоріднених – російської та англійської. Авторка продемонструвала важливість такого типу досліджень для виявлення універсального й специфічного у процесі утворення фразеологічного значення. При цьому зазначила, що наукова робота саме в такому руслі може дати можливість заглянути в духовну скарбницю кожного народу, за допомогою стійких висловів виявити найвагоміші риси ментальності кожного з народів, з'ясувати суть фразеотворчих процесів у зазначених мовах.

У третьому розділі монографії «*Антропоцентрична репрезентація фраземіки української літературної мови*» задекларовано «не тільки описати лінгвокультурологічний аспект фразем», але й дати коментарі, «котрі дадуть змогу простежити лінії смислових зв'язків між мовним значенням фраземи й наявних у ньому особливостей культури» (с. 157). Це завдання авторкою виконується, зокрема, в поясненнях до фразем *прийти у світ, топтати ряс, пустити корінь, пуститися на свої крила, вести до вінця, добувати свій хліб, закладати перший камінь, струсити давній прах, підковуватись на всі чотири, перейти рубікон, впасти в гріх*. Треба зауважити, що коментувати фраземи не так і просто. Особливо важко описувати вислови конотовані, переобтяжені додатковими семами, смислами. Крім того, етимологію окремих усталених сполук взагалі простежити неможливо. Добре, що до кожної макрогрупи є узагальнені пояснення. Цінність представляють і самі фраземи, які нечасто вживаються носіями мови, наприклад: *тютя з полив'яним носом, намаханий мішком, прибитий на цвіту, подвійне дно 'нещира людина', мухи в носі грають, не з нашим писком, як з клоччя батіг, ні пес ні баран, як свиня в дощ, дурних у решето ловити, скакати цапа 'протестувати', стригти купони 'забирати собі найкраще'*. Фраземи поділені на макро- й мікрогрупи, що полегшує їх сприйняття. Зокрема, представлені вислови на позначення позитивної та негативної характеристики, властивостей, учинків, зовнішнього вигляду людини; мисленневої та мовленневої діяльності; фраземи на позначення фізичного та емоційного стану людини, її почуттів, переживань тощо. Охарактеризовано концептуалізацію дійсності за допомогою власних назв у стійких висловах: *нехай Мати Божжа милує, нема чого Бога гнівити, живим до Бога полізти, спочити в Бозі*. Також глибоко осмислені фраземи, які дійшли до нас із античних часів: *яблуко розбрату, прокрустове ложе, вставати з поєду*.

У четвертому розділі «*Семантичний простір фраземіки у функціонально-стильових різновидах української літературної мови*» проаналізовано лінгвокультурологічні особливості фразем в окремих творах Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, Л. Костенко, Б. Харчука, І. Чендея, П. Скунця.

Тут поряд із традиційними вдячний читач знайде вислови, які є виявом нестандартності мовотворчості митців. Назвемо лише кілька: *немає Господа на небі; во ім'я Господа Христа; і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь; не вмирає душа наша, на вмирає воля; серце в'яне співаючи, мов пташка без волі; громадою обух сталить* (Т. Шевченко); *свекрущице наговорила на вербі груші, а на осиці кислиці; витріщив очі на яблуню, наче корова на нові ворота* (І. Нечуй-Левицький); *балансувати над прірвою; вийти з дому через вікно 'добровільно піти з життя'; зблиснути інтелектом, плавати у віртуалі, відчувати холодок сумніву, фантомні болі душі, децибелі рвали перетинки* (Л. Костенко); *вгинатися, вдобрятися всякій біді; забути барвінковий вінчик; мучити кєрвавим мозолем; наситити сирію землею 'вбити'; всі звізди на мене вспалися 'бути щасливим'; заохолодило в плечах* (І. Чендей); *серця брудні; серцем перемерзав; хлопці в землю падали, а життя не зрадили; і суспільства нема, є голодне кубло* (П. Скунець); *нарує ж Бог лебідку з гнидою; очі – двоє блукливих вогників; усі вони такі – розчиняють людську душу* (Б. Харчук). Можемо подискутувати з авторкою на предмет віднесення окремих висловів до фразем, оскільки не всім притаманна відтворюваність (основна ознака фразеологізації). Крилаті вислови Т. Шевченка, звичайно, відтворить кожен, тому сумнівів нема. В І. Нечуя-Левицького та І. Чендея варто було згадати про авторську трансформацію чи контекстуальне обігрування фразем. Але деякі оригінальні метафори Л. Костенко, П. Скунця чи Б. Харчука називати фраземами ще зарано. У науці для таких сполук існує точніша кваліфікація – потенційні фраземи або індивідуально-авторські фразеологізовані вислови.

У п'ятому, найцікавішому, розділі «*Основні лінгвокультурні концепти, вербалізовані у фраземіці української мови*» авторка проаналізувала базові лінгвокультурні концепти, вербалізовані у фраземіці української мови. Ґрунтовно представлено концептосферу БОГ в усій її різнонаповненості, виділено при цьому 24 групи; наведемо лише кілька фіксацій із них: *Бог зна що таке, дай Боже пам'ять, не дай Боже вмерти, на Бога взяти, не гніви Господа, хвалити Бога, гріх Бога гнівити, живими до Бога лізти, немає душі в Бога, в Бога теля з'їсти*. Відзначено також євангельську мудрість у біблійних фраземах; привернена увага до національно-культурних конотацій як способу втілення світу цінностей у мовному менталітеті українців. Концепти ЧАС і ПРОСТІР, ВОДА, БАТЬКО І МАТИ, СЕРЦЕ, ОКО/ОЧИ розглянуті з погляду їх вагомості у фразеологічній картині світу українців. Акцентована увага на ключових словах-символах українців

у складі фразем, зокрема: *Чумацький Шлях, чотири броди, хліб, вишиванка, калина, кров, рушник* тощо. Описані фраземи, де стрижневими словами виступають назви тварин, птахів (*лисиця, заєць, ворона* тощо).

Кожен розділ завершується короткими висновками. Загальні висновки підсумовують проведені ґрунтовне дослідження фраземіки української мови у когнітивному та лінгвокультурологічному аспектах; широкі узагальнення опираються на достатній фактичний матеріал із трьох мов – української, російської, англійської. Кількість позицій наукової, довідкової літератури, джерел ілюстративного матеріалу, залученої до опису й аналізу досліджуваних явищ, – понад 500 (!). Авторка упродовж багатьох років прибирувала матеріал, причому – з різних мов. Вражає широке оприлюднення результатів на багатьох міжнародних конференціях, на всеукраїнських форумах, а також у 98 наукових публікаціях, що вийшли друком в Україні та одинадцяти країнах Європи – Білорусі, Росії, Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині, Німеччині, Болгарії, Словенії, Австрії, Сербії.

Вразливим місцем роботи є стилістичні огріхи в тексті дослідження. Так, на початку підрозділу 3.7. (с. 235) читаємо: «**Підрозділ присвячено** дослідженню стійких виразів української мови на позначення фізичного та емоційного стану людини. **Доходимо висновку** про те, що ...» (виділення в цитаті – наші. – В. П.). Словами «**доходимо висновку**» варто завершувати підрозділ, а не починати його. Важкувато сприймається й цитування без використання лапок: іноді складно відділити думки самої авторки від міркувань інших дослідників. Подекуди трапляється повторення інформації. Але в самостійній та об'ємній праці недогляди бувають у кожного, вони не перекреслюють ті величезні зусилля, які потрібно було вкласти в написання роботи.

Рецензована монографія через об'єктивні та суб'єктивні причини важко йшла до читача. Довго, дуже довго Наталія Венжинович відточувала своє наукове перо, та в підсумку продемонструвала новий ракурс дослідження фраземіки, зробила свій унесок у подальший розвиток новітніх когнітивних студій. І завершити хочеться цитатою зі Святого Письма, наведеною в тексті роботи: «Ніколи не треба припиняти пошуків. Коли шукають невтомно, то втомлюють долю – і вона поступається тому, хто шукає, бо йому допомагає Бог».

Віталія Паніу, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Ужгородського національного університету;
<https://orcid.org/0000-0002-2609-1620>